

Kenesei István

VAN-E SEGÉDIGE A MAGYARBAN?
ESETTANULMÁNY A GRAMMATIKAI
KATEGÓRIA ÉS A VONZAT FOGALMÁRÓL¹

BEVEZETÉS

Ebben a tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy egy adott kérdéskör segítségével megvizsgáljam, mennyire függ a grammatikai kategória a vonzatszerkezettől, illetve más nézőpontból tekintve, milyen mértékben felelősek a vonzatszerkezeti eltérések a különböző grammatikai kategóriák kialakításáért.

Kiinduló feltevésünk az, amit egy másik tanulmányomban fejtettem ki bővebben (Kenesei 1999): hogy a lexikális és a funkcionális kategóriák között a különbség abból ered, hogy bár mindkettőnek lehet vonzatszerkezete, a funkcionális kategóriáknak nincsenek kiosztható tematikus szerepeik, csupán kategóriacímkekkel azonosítják a vonzataikat. Eszerint például a D, azaz determinánsi kategóriájú névelő azért funkcionális kategória, mert ugyan sohasem állhat vonzat nélkül, de a vonzatának – például az NP-nek – sohasem ad tematikus szerepet. Ha az NP-nek egyáltalán lehet tematikus szerepe, azt az öt domináló DP-t a vonzataként kijelölő fejtől kapja, nem pedig a névelőtől.

¹ Ez a tanulmány az OTKA T17253 „Igei vonzatstruktúrák a magyarban” c. kutatása keretében készült. Hálás vagyok a „4th International Conference on the Structure of Hungarian” (Pécs, 1998) és „A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei – IV.” (Szeged, 1999) konferencia résztvevőinek hozzászólásaiért. Ez úton köszönöm meg Tóth Ildikónak, hogy gondosan elolvasta és több kritikus megjegyzésével segített jobbitani e munkámat.

Vizsgálatunk középpontjában az elemeknek az az osztálya áll, amelyik körül talán a legtöbb félreértés és az álláspontok legnagyobb eltérése tapasztalható: a segédigék. Először azt tekintjük át, hogy a magyarra vonatkozó szakirodalom milyen állításokat tett a segédigékről. Három felfogást mutatunk be úgy, hogy indokoljuk, miért jutottak egymástól eltérő következtetésekre, még ha azonos csoportokat találtak is. Ezután a segédigékre vonatkozó kritériumok egyik legteljesebb összefoglalását ismertetjük, majd alkalmazzuk a szóba jöhető magyar igékre. Így újabb csoportosításokhoz jutunk, melyek közül a legígéretesebbnek a tematikus szerepek hozzárendelésére való képesség szerinti osztályozás mutatkozik. A 3. részben felvázoljuk azokat a teszteket, amelyekkel a tematikus szerepeket vizsgáljuk, majd bizonyítjuk, hogy egyes igéknek nincsen tematikus hálójuk, vagyis csupán vonzatszerkezeteket jelölnek ki, de azoknak nem tudnak tematikus szerepeket adni. Ezeket fogjuk (valódi vagy központi) segédigéknek tekinteni és a 4. részben további bizonyítékokat hozunk fel arra, hogy a többi igétől eltérően viselkednek. Pontos szótári leírásukat, jellemzésüket az 5. részben adjuk meg. A 6. pont alatt azokat a segédigeszerrű predikátumokat vizsgáljuk, amelyek némely pontokon a „valódi” segédigékkel azonos tulajdonságokat mutatnak.

2. A SEGÉDIGÉKRŐL ÁLTALÁBAN

2.1. A SEGÉDIGÉK A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYBAN

A magyar szakirodalomban három élesen elkülönülő nézetet találunk a segédigékről. A hagyományos nyelvtanok (MMNyR, MMNy) csupán felsorolják a segédigéket, nevezetesen a *fog* és a *volna* lexémákat említve meg. Keszler (1995) és Lengyel (1995) hozzáteszik még a kopula különféle alakjait (*van, lesz*), továbbá a *múlik, marad* igéket is. Jellemzésükben formális, disztribúciós tulajdonságok egyáltalán nincsenek, ehhez a kíváncsúsághoz legközelebb az „értékük” megjelölése áll: eszerint a segédigék „jel-, illetve ragértékűek”. A mi terminusainkra lefordítva ez azt jelenti, hogy a segédigék egyfelől a szavak közé tartoznak, másfelől viszont inflexiós morféimákat (azaz jeleket és/vagy ragokat) helyettesítenek, azok szintaktikai funkcióját töltik be. A hagyományos elemzés kereteit éppen a formális tulajdonságokra való hivatkozása és pontos kritériumokra való törekvése révén jelentős mértékben haladja meg M. Korchmáros (1997). Ő már a *talál*-t is segédigének tartja, de elutasítja többek között a *szokott* és a *kezd* segédigei besorolását. Lengyel (1999:116) továbbra is fogalmi

meghatározás alapján („A segédige olyan viszonyzó, mely az ige grammatikai jelentését hordozza” – kiemelés az eredetiben) megkülönbözteti a „mondatrésztörő” segédigéket (kopula, *marad, múlik*) a „szóalak-törőktől” (*fog, szokott, talál, esetleg tetszik*).

Kálmán és társai (1989) szigorú disztribúciós-formális kritériumok alapján vázolják fel a segédigék osztályát. A számukra releváns szempontok szerint az az ige minősül segédigének, amely (a) főnévi igenév („-ni alak”) mellett jelenik meg, (b) semleges mondatban az igekötő nélküli főnévi igenevet hangsúlytalanul követi, pl. *Bea 'készülődni akar*, (c) igekötős ige esetén a semleges mondatban „beférkőzik” az igekötő és a főnévi igenév közé, pl. *Pajor 'szét akarta 'szedni a 'biciklijét*, és (d) minél inkább törekszik az ige a véges alak felvételére, annál „magasabb rangú” segédige, pl. *fog kelleni/merni úszni*, de nem **mer kelleni úszni*. Ennek eredménye az, hogy a segédigék listája 17 (vagy 18) tételt tartalmaz, közöttük néhány főnevet és melléknevet is, melyeket itt zárójelbe tettünk.² A teljes lista a következő:

- (1) *akar, bír, fog, kell/kellene, kezd, kíván, lehet, mer, óhajt, (szabad), szándékozik, szeretne, (szokás), szokott, talál, tetszik, tud.*

A harmadik irányzatot É. Kiss (1987, 1998, 1999) képviseli, aki szerint a magyarban egyáltalán nincsen segédige. A lapos mondat szerkezetben az ige lexikai jellemzése határozza meg a vonzatait, alanyát, tárgyát vagy infinitívusi bővítményét, amelynek lehetnek újabb vonzatai. É. Kiss (1999) szerint azok az igék, amelyek a semleges mondatban az infinitívusi vonzatuk igekötőjét (igemódosítóját vagy ezek híján magát az infinitívust) kötelezően maguk elé „veszik”, illetve amelyeket nem lehet a semleges mondatban hangsúlyozni, úgynevezett „könnyű igék”, azaz olyan predikátumok, amelyek az irodalomban ismert meghatározás szerint (Grimshaw – Mester 1977, Roberts 1997) nem rendelkeznek a többi ige jellegző teljes thetaszerep-adási lehetőségekkel. É. Kiss (1999) szerint a

² Fentebb a semleges mondatban a hangsúlyokat aposztróffal (') jelöltük.

A *szabad* és *szokás* formáktól, lévén nem igék, egyelőre eltekintünk, de lásd még 6.2. Ezek egyébként Kálmán és társai szerint nem csak jelen, de múlt idejű alakjaikban is maguk elé veszik a vonzat igejüket igekötőjüket, pl. *át volt szabad mennünk, végig volt szokás kísérni*. Kálmán és társai a *tud* segédige kétféle használatát különböztetik meg a 'pouvoir' és a 'savoir' értelmének megfelelően. Mivel ez a distinkció itt nem releváns, csak egyetlen *tud* igét sorolunk fel, de lásd a 9. jegyzetet.

könnyű igéknek éppen ezért egy tematikus szerepet adó másik fejjel kell összetett predikátumot alkotniuk.

Megjegyezzük, hogy É. Kiss nem nyilatkozik egyértelműen, hogy a könnyű igéknek egy erősebb vagy egy gyengébb meghatározása mellett dönt-e. Az erős értelmezésben a könnyű ige egyáltalán nem oszt ki tematikus szerepet. É. Kissnél a „vonzat” szó a lapos szerkezetben az alanyra is vonatkozik, Roberts-nél azonban, aki hierarchikus szerkezetekről beszél, a vonzat értelemszerűen csak az úgynevezett „belső” argumentumokra, tehát az alanytól különböző vonzatokra vonatkozik. Ez az utóbbi lenne ugyanis a gyenge értelmezése a könnyű igék csökkent tematikusszerep-adó képességének.

Figyeljük meg, hogy a Kálmán és társai (1989) által segédigének nevezett csoport ugyanaz, mint az É. Kiss (1999)-ben könnyű igékként definiált halmaz: valójában tehát nincsen különbség a két utóbbi felfogás között, ami a végeredményt illeti. Igaz persze, hogy Kálmán és társai nem elméleti, hanem leíró szempontból vizsgálták: ha ilyen és ilyen kritériumaink vannak, akkor ezek és ezek a nyelvi elemek alkotnak egységes csoportot. Ez az eljárás nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy ha további kritérium(ka)t veszünk szemügyre, akkor további (al)csoportokat tudunk megállapítani.

Másfelől mivel É. Kiss mindig a „lapos” szerkezetű igei csoport mellett állt ki, nem ismerhette el az önálló *Infl* (= Inflexió) fejet és a vele alkotott *InflP* maximális szintagmát, amely funkcionális fej a mondat finitum/nonfinitum (= igenevek) választását, valamint az igeidő morféimáját és egyes nyelvekben egyébként a segédigét is tartalmazza. Ennek elfogadásával ugyanis a grammatika korábbi felfogásában a (tag)mondat alanyát a [*Spec, InflP*]-be kellene helyeznie, ami „felborította” volna a lapos szerkezetet [vö. pl. a (39) ágrajzot]. A mai grammatikai irodalomban a helyzet annyiban változott, hogy a hierarchikus, sőt az aktív tranzitív igék esetében „kétemeletes” igei csoporton belül helyezkedik el az (eset nélküli) tematikus alany, amelynek kötelező az *IP* (= *InflP*) *Spec* pozíciójába mozognia, hogy (nominativusi) esete lehessen.

Egyébként ugyancsak a lapos szerkezet feltevése húzódik meg az olyan megoldások mögött is (É. Kiss 1998), melyekben az infinitívusos szerkezetek meghatározó kategóriája az alanyi összetevő nélküli *VP*, ahol az ige a *-ni* igenévi „képzővel” együtt egyetlen elemzetlen egységként kerül ki a lexikonból.

- (2) [_{VP} akarja János [_{VP} vinni el Marit Kínába]]

Visszatérve az osztályozás problémájára, nem tagadjuk, hogy az (1)-ben felsorolt predikátumok valóban egységesen viselkednek a hangsúly és az igeikötőmozgatás tekintetében. Ez azonban nem zárja ki az osztályozás további finomításának esélyét általában, és különösen pedig azt, hogy közöttük olyan elemeket találjunk, amelyek megfelelnek a segédigék ismérveinek.

2.2. KRITÉRIUMOK A SEGÉDIGÉKRE

A felsorolt megközelítésekben ugyanis elsősorban az alkalmazott kritériumokkal van gondunk: ezek vagy nagyon lazák, mint a hagyományos nyelvtanokban, vagy egyáltalán nem léteznek, mint É. Kissnél, hiszen ő el sem ismeri a segédige létezését, vagy pedig túl kevés van belőlük, mint Kálmán és társai dolgozatában, ezért túl sok ige hull át hálójuk lyukain és kerül be a segédigék közé. Az újabb hagyományos nyelvészet például egybemossa a kopula és a segédige fogalmát: a *van/lesz, marad* és a (kor- és időpontjelölő) *múlik* ugyanis névszókhoz járul, az irodalomban általában segédigéknek nevezett szavak pedig igei kifejezésekhez, jóllehet ha ettől a különbségtől eltekintünk, számos közös vonásra lelhetünk. A *volna* valóban egy hajdani segédige (a *vala/volt*) egyetlen maradványa, mára viszont csupán a módjelölő *-nA* toldalék félig-meddig szó státusú „allomorfa” (Kenesei 1999).³

De vajon mik lehetnek a segédigeség általános ismérvei? Összehasonlításképpen idézünk egy áttekintő értekezésből, amely éppen ezt vizsgálta számos különböző típusú nyelvre kiterjedő szakirodalom alapján. Heine (1993:22–24) listáját rövidítve és némileg egyszerűsített fogalmazásban adjuk meg, megtartva a legfontosabb tulajdonságokat, dőlt betűvel emelve ki azokat, amelyek a magyarban érdekesek lehetnek, és vastag szedéssel azokat, amelyeket ugyanebből a szempontból döntő fontosságúnak tartunk.

³ Lengyel (1999) egyébként nem is tartja már segédigének; helyette „igei segédszónak” nevezi. Az előző szakaszban is idézett meghatározás lazaságát abban látjuk, hogy nem teszi lehetővé a *szokott, talál* egyébként helyes segédigei besorolását. Az erre szóló indoklás így hangzik: „a főnévi igenévvel együtt képviselnek egyetlen igealakot”. (120. skk.) A hivatkozott meghatározás ugyanis egyrészt nem tartalmazza az „akkor és csak akkor” megszorítást, aminek a következtében bármely igevonzattal ellátott főige segédige lehet; ha viszont ezzel a megszorítással értjük, akkor nincs eszünkön a (többi) modális jelentésű főigének a segédigéktől való elválasztására. Az egyébként számunkra is fontos paradigma hiány csupán „jellemző” tulajdonság, de nem egyértelmű kritérium.

- (3) *A segédigék tulajdonságai*
- a. *Igeidőt, aspektust, módot fejeznek ki.*
 - b. *Zárt osztályt alkotnak.*
 - c. *Főigeként is előfordulhatnak.*
 - d. *Grammatikai funkciót fejeznek ki, de igei morfológiájuk van.*
 - e. **Hiányos paradigmájuk van.**
 - f. **Nem lehetnek a mondat szemantikai predikátumai.**
 - g. *Fonológiaiailag teljes és redukált alakjuk is van.*
 - h. *Általában hangsúlytalanok, kontrasztív hangsúlyt nem kaphatnak.*
 - i. *Általában kliticizálódnak.*
 - j. *Az állítmány összes morfológiai információját ők hordozzák.*
 - k. *A véges alakú igét tartalmazó mondatokban kötelezőek, a nem véges alakú igét tartalmazókban nem.*
 - l. **Egyáltalán nem lehetnek vonzatok** vagy csak néhány más segédigéé.
 - m. *Szünkategorematikus (azaz más kategóriákkal együtt előforduló) elemek, saját jelentésük nincsen.*
 - n. *A főigétől általában elkülönülve jelennek meg.*
 - o. *Valamely szomszédos elemhez lehetnek kötve.*
 - p. **Nem nominalizálhatóak és nem lehetnek összetételek részei.**
 - q. *Általában meghatározott sorrendben és pozícióban fordulnak elő.*
 - r. **Ha a segédige jelen van, a főige nonfinit alakban van.**

Heine, mint említettük, e helyütt nem teljeskörűen és szó szerint idézett tulajdonságai közül több is átfedésben van egymással, így például az (a) és a (d), vagy az (f) és az (m), a (h) és az (i), végül a (j) és az (r), ami legalábbis részben annak tudható be, hogy több szerző egymástól független kutatásainak eredményét sorolja fel. (Heine forrásait lásd a hivatkozott műben.)

2.3. ÁLTALÁNOS KRITÉRIUMOK ÉS A MAGYAR SEGÉDIGÉK

Vegyünk most sorra néhány jellemzőt, és vizsgáljuk meg, hogyan működnek a magyar igéknek az (1)-ben megadott csoportjában. Az (a) minden ragozott igére áll, hacsak úgy nem módosítjuk, hogy „*csak* igeidőt, aspektust vagy módot fejeznek ki” – természetesen a ragozott alakon kötelező szám-személyen kívül. Ha azonban a mód fogalmát kellőképpen kiterjesztjük, akkor az (1)-ben szereplő szavak közül akár az összeset ideérthetjük, hiszen a világ nyelveiben léteznek óhajtó vagy deontikus stb. mó-

dokat kifejező segédigék. A (b) pontra felesleges sok szót vesztegetni: ha ugyanis már tudjuk, mik a segédigék, akkor persze zárt osztályt alkotnak, ez azonban nem intenzionális tulajdonság, amellyel az esetleges nem segédigéktől elválaszthatjuk őket. A (c) is körbenforgó: ha tudjuk, mik a segédigék, akkor firtathatjuk, van-e főigei használatuk, és ha a segédigékre jellemző infinitívusi vonzat mellett a főigei használat mondjuk abban áll, hogy lehet főnévi csoport is a vonzata, akkor talán az egyetlen *mer-en* kívül az (1)-ben mindegyik ige kvalifikálja magát. A (d)-ről említettük, hogy az (a)-val rokon, vagyis azt állítja, hogy például a *fog* a jövő idő grammatikai kategóriáját nem a *majd* szóval vagy más körülírással, hanem igei formában fejeje ki. Az (n) azt mondja ki, hogy a segédigének önálló szónak kell lennie, nem pedig toldalékmorfémának vagy inflexiónak, mint például a *-hat*, szemben az önálló szó és ezért segédige „rangú” *lehet*-tel, vö.: *olvas-hat* és *lehet olvasnia*. A (h) és az (i) a magyarra vonatkoztatva a Kálmán és társai (1989) által „csüggésnek” nevezett jelenséget ragadja meg, vagyis azt, hogy a hangsúlyt valamely más nyelvi elemnek kell viselnie. Csakhogy ezzel sem tudjuk tovább bontani az (1) igéit, hiszen ők épp e vonásuk alapján kerültek együvé. Végül az (r) tulajdonság gyakorlatilag azt követeli meg, hogy a segédige „mellett” vagyis annak vonzatában mindig legyen egy főige, más szóval például az egyéb kritériumoknak eleget tevő kopula nem minősüljön segédigének.

Az eddig szemügyre vett jellemzések tehát legfeljebb tovább erősítik az (1) csoport különállását a többi igétől. Ha azonban újabb tulajdonságokat vizsgálunk meg, már a csoporton belül is felfedezhetünk különbségeket. Még ha eltekintünk is a három módjeles, de legalábbis nem tömorfémás igétől (*kellene*, *lehet*, *szeretne*), a (p) pont az alábbi két listát hozza létre, aszerint, hogy a ige (infinitívusos vonzatával együtt) nominalizálható-e (pl. *úszni akarás*) vagy nem (pl. **úszni kellés*). Valószínűbb, hogy a nem nominalizálható igék segédigék, ugyanis a főnévképzés a V kategóriájú igét veszi alapul, és egyelőre azt tesszük fel, hogy a segédigék kategóriája a zárt osztálynak megfelelő Infl(exió).

(4) a. *Nominalizálható*

akar, bír(?), kezd, kíván, mer, óhajt, szándékozik, tud

b. *Nem nominalizálható*

fog, kell, szokott, talál, tetszik

Az (l) tulajdonság is hasonló megfontolásokon alapszik: valamely másik igének (vagy predikátumnak) csak infinitívusi, illetve *hogy* kötőszós mellékmondati, vagy valamilyen lexikális főkategóriát tartalmazó (DP, PP,

AP) vonzata lehet. A főnévi alakot az előbb kizártuk, most azt nézzük, lehet-e infinitívusi alakjuk, pl. (*nem fog*) *bírni úszni*, de: (*nem bír*) **fogni úszni* A számunkra érdekes lista tovább szűkül.

- (5) a. *Infinitivus lehetséges*
akar, bír, kezd, kell, kíván, mer, óhajt, szándékozik, tud
b. *Infinitivus nem lehetséges*
fog, szokott, talál, tetszik

Az ugyancsak alaktani meggondolásokon alapuló (e) tulajdonság, vagyis a ragozási paradigma hiányossága a (most már újra teljes) listát kissé átrendezi:

- (6) a. *Teljes paradigmájúak*
akar, bír, kezd, kíván, mer, óhajt, szándékozik, szeretne, talál, tud
b. *Hiányos paradigmájúak*
fog, lehet, kell/kellene, szokott, tetszik

A hiányos paradigma a segédigeségnek jellemző, de nem szükségszerű kritériuma a nyelvekben; gondoljunk az olasz *avere, essere*, a francia *avoir, être* vagy az angol *have, be* segédigékre, amelyeknek teljes paradigmáik vannak. A hiányos paradigma (e) tulajdonsága a múlt idő nélküli *fog* mellett a jelen idejű formát (de nem jelentést) nélkülöző *szokott* igét jelöli ki, a többiek pedig azért kerülnek ide, mert csak egyes szám 3. személyű ragot vehetnek fel, pontosabban személyragozás nélküli alakjuk van. Érdekes, hogy az eddig a (b) csoportokba tartozó *talál* most átkerült az (a) csoportba.

További paradigma alapú osztályozási szempont az infinitívustól különböző igeneves formákban való megjelenés lehetősége. Ide a hagyományosan „folyamatos melléknévi igenév”, valamint „határozói igenév” címkével illetett nonfinit alakok tartoznak. (A *lehet, kellene, szeretne* hármas ismét nem vizsgálható.)⁴

⁴ Kálmán és társai (1989:64) lényegében ugyanennek a tulajdonságnak az alapján, amelyet ők „végeességre törekvésnek” hívnak, elkülönítik az ún. „belsegédigéket”: *fog, szokott, tetszik, szeretne, szokás*. Érdekes, hogy kimaradt a *talál*, továbbá számunkra kevésbé érdekes módon a *szabad (lesz/volt)*. A mi listánk nem mutatja ki azt az általuk pontosan rögzített tényt, hogy a *kell* csak a mi (b) csoportunkhoz képest lehet nonfinit alakban, az (a) csoport többi tagjához képest, amelyek egyébként egymás között bármely sorrendet felvehetnek, már nem, vagyis azokat a *kell*-nek finit vagy nonfinit (= infinitívusi) alakban meg kell előznie. A *talál*-nak Lengyel

(7) a. *Vannak nonfinit alakjaik*

akar, bír, kezd, kell, kíván, mer, óhajt, szándékozik, tud

b. *Nincsenek nonfinit alakjaik*

fog, szokott, talál, tetszik

A fenti elnevezések ebben az általános formában is helytállóak, mert a (7) lista azonos az infinitivusi alakok lehetőségét rendszerező (5) csoportosítással, és az igevek végső soron ugyanazon ok miatt nem lehetségesek itt sem. Az igeves szerkezetek ugyanis valójában tagmondatok, amelyek nonfinit fejének ugyanabban az Infl pozícióban kell lennie, mint – eddigi feltevésünk szerint – a (valódi) segédigének a finitum igét tartalmazó mondatban (lásd Kenesei 1999). Más szóval a segédige és a nonfinit végződések egymással kiegészítő eloszlásban vannak: adott mondatban csak egyikük tud megjelenni.

Ezen a ponton annyit tudunk mondani, hogy a tulajdonságok egy nyálábja bizonyos igékkel szemben másokat alkalmasabbá tesz a segédigei szerepre, de sem a paradigma, sem a nonfinit alakok hiánya nem támogatja egyértelműen az osztályozást, hiszen láttuk, hogy az előbb felsorolt olasz, francia és angol segédigéknek nemcsak teljes paradigmájuk, hanem nonfinit alakjaik is vannak és ez – legalábbis elvben – arra utal, hogy az eddigi a. csoportokban is lehet segédige, tehát további releváns tulajdonságokat kell keresnünk.

3. A SEGÉDIGESÉG KÖZPONTI KRITÉRIUMA: A TEMATIKUS HÁLÓ HIÁNYA

A segédigék alapvető disztinkív jellemzőjét az (f) és a vele rokon (m) pontokban véljük megtalálni. Az, hogy valamely ige nem lehet a mondat „szemantikai predikátuma”, illetve hogy „nincsen saját jelentése”, a modern grammatikaelmélet terminusaiban azzal egyenértékű, hogy nem képes tematikus szerepeket adni, nincsen saját „tematikus hálója”, hanem a vele egy mondat szerkezetben megjelenő főige tematikus szerepein mintegy „élősködik”. A főigék argumentumszerkezete éppen annak köszönhetően létezhet, hogy ők az argumentumokban kifejezett mondatbeli szereplőket olyan szintaktikai-szemantikai tulajdonságokkal ruházzák fel, ame-

(1999) szerint lehet határozó igeve. Itt említjük meg viszont, hogy a kopulának nemcsak teljes paradigmája, hanem infinitivusa (de esetleg más nonfinit alakja) is van.

lyek a grammatikai (lexikai vagy szintaktikai) átalakítások során változatlanok maradnak. A *gurít* igének például egy „ágens” és egy „téma” szerepű kötelező argumentuma van (egyéb, például az irányt kifejező „cél” stb. szerepű választható argumentumok mellett), amelyek az igét tartalmazó finit mondatban rendszerint alanyi és tárgyi helyzetben jelennek meg, pl. *Péter gurítja a labdát*. Az ebből az igéből lexikai átalakítással létrehozott *gurul* igének csak egy kötelező argumentuma van, amely azonos a *gurít* témájával: *A labda gurul*. De ha a *gurít*-ből befejezett (vagy jobb szóval: passzív) melléknévi igenevet képzünk, ismét a téma kerül az (egyébként nem kifejtett) alanyi pozícióba: *az elgurított labda*. Adott változatlan tematikus szerepű argumentum tehát a grammatikai műveletektől függően eltérő grammatikai funkciókban (alany, tárgy stb.) jelenhet meg. Tematikus szerepet olyan entitások kaphatnak, amelyeknek vagy referenciájuk lehet, azaz főnévi csoportok (DP-k), vagy pedig tényállapotokat, kijelentéseket, proposíciókat fejeznek ki, vagyis mondatok (CP-k vagy IP-k) – ezek egyébként szintén lehetnek referenciálisak. Eszerint nem lehet tematikus szerepet rendelni melléknévi, határozói vagy állítmányi kifejezésekhez.

Azt tesszük fel tehát, hogy a segédige olyan szó státusú elem, amelynek csak kategóriákban kifejezett vonzatszerkezete van, de amelyek nincsen tematikus szerepet hozzárendelő képessége, azaz argumentumszerkezete. Világos, hogy e szempont nem volt érdekes sem a hagyományos megközelítésben, sem pedig Kálmán és társai (1989) disztribúciós alapú osztályozásában – náluk valószínűleg azért, mert nem tartották eléggé „formális” eszköznek. Ezen ponton két kérdés merül fel: 1. vajon ezzel nem ugyanazt mondjuk-e, mint É. Kiss (1999), aki az (1) alatti összes igét egyetlen csoportba sorolta éppen e tulajdonság alapján, és 2. hogyan tudjuk bizonyítani, hogy egy igének nincsen tematikus hálója? Ha az utóbbira választ tudunk adni, akkor az előbbi kérdés is megoldódik, sőt, ha eljárásunk elég „formális”, akkor még Kálmán és társai számára is elfogadható módszert találunk.

3.1. TESZTEK A TEMATIKUS SZEREPEK VIZSGÁLATÁRA

Azt, hogy melyik predikátumnak van vagy nincsen tematikus szerepe, közvetlenül nem tudjuk vizsgálni, arra azonban van eszközünk, hogy megnézzük, *milyen* tematikus szerepe van. Valójában az összes tematikus szerep egymástól való elkülönítésére sincsen megbízható eljárásunk – ezért van sok bizonytalanság e szerepek számát és fajtáját illetően, külö-

nösen a lista „alját”, a kevésbé élesen elkülöníthető szerepeket tekintve (vö. Dowty 1991; Williams 1994). Van azonban legalább egy szerep megállapítására biztos metódusunk, és ez elegendő is ahhoz, hogy feladatunkat elvégezzük.

Az a tematikus szerep, amelynek a megállapítására pontos módszerünk van, az ágens. Az ágens a szándékos, akaratlagos, tudatos cselekvés végrehajtója, mindig élőlénynek és általában embernek kell lennie (esetenként természeti erő is állhat a helyén) – szemben a tudati vagy érzelmi állapotok, folyamatok átélőjével, érzékelőjével („*experiens*”), vagy a cselekvések, állapotok passzív résztvevőjével, elszenvedőjével (téma vagy „*patiens*”). Az ágensteszt azon alapul, hogy például a *szándékosan* vagy a *szántsándékkal* határozószókat nem lehet nem ágensi szerepet kiosztó predikátum mellé elhelyezni, illetve nem lehetséges azt célhatározói mellékmondatokkal kiegészíteni (vö. Roeper 1987). A mondatok alanyának tehát a sor szélén megadott tematikus szerepe van.

- (8) a. Péter szántsándékkal elgurította a labdát. (ágens)
 b. *A labda szántsándékkal elgurult. (téma)
- (9) a. Péter szántsándékkal megtudta a kérdéseket. (ágens)
 b. *Péter szántsándékkal tudta a kérdéseket. (experiens)
- (10) a. Péter azért gurította el a labdát, hogy az a kör közepébe kerüljön. (ágens)
 b. *A labda azért gurult el, hogy a kör közepébe kerüljön. (téma)
- (11) a. Péter azért tudta meg a kérdéseket, hogy átmenjen a vizsgán. (ágens)
 b. *Péter azért tudta a leckét, hogy átmenjen a vizsgán. (experiens)

Bemutatván az ágenstesztnek az egyszerű predikátumokban való használhatóságát, térjünk most át az infinitivusi vonzatokat tartalmazó összetett mondatokra. Az alábbi példamondatokban – az irodalommal egyetértésben – feltesszük, hogy mind a főmondat, mind a nonfinit mellékmondat predikátumának van saját alanya. Az egyszerűség kedvéért a főmondati alanyt „felső alanynak”, a mellékmondatit „alsó alanynak” nevezzük.

Először is, ha mind a felső, mind az alsó alany ágens, akkor általában nem egyértelmű, melyikre vonatkozik a *szántsándékkal* kifejezés, illetve a célhatározói mellékmondat, jóllehet a szórend megváltoztatásával ezen lehet segíteni. Az infinitivus fonetikailag üres PRO alanyának min-

dig a főmondat alanyával azonos referenciája van. A zárójelezéssel a szándékolt értelmezést mutatjuk.

- (12) a. Péter szándékkal nem akarta [PRO elgurítani a labdát]
- b. Péter nem akarta szándékkal [PRO elgurítani a labdát]
- c. Péter nem akarta [PRO szándékkal elgurítani a labdát]
- d. PÉTER nem akarta szándékkal [PRO elgurítani a labdát]
- e. PÉTER nem akarta [PRO szándékkal elgurítani a labdát]

Míg a (12a) egyértelműnek tartható, addig a (b, c), és különösen a (d, e) mondatok kétértelműek: a (b) és (c) között még lehetséges a határozószó hangsúlyozásával különbséget tenni, de a (d)–(e) között a fókusz hang-súlycsökkentő hatása miatt semmilyen prozódiai eltérés nem tapasztalható.

Ha viszont a felső és az alsó alanynak más-más tematikus szerepe van, a kétértelműség eloszlik. Mivel az *utál* experiens alanyt követel, a határozószót csakis a felső mondatra lehet vonatkoztatni. Ha az alsó mondatra értjük, akkor elfogadhatatlanná válik a szerkezet.

- (13) a. Péter szándékkal nem akarta [PRO utálni a matematikát]
- b. Péter nem akarta szándékkal [PRO utálni a matematikát]
- c. *Péter nem akarta [PRO szándékkal utálni a matematikát]
- d. PÉTER nem akarta szándékkal [PRO utálni a matematikát]
- e. *PÉTER nem akarta [PRO szándékkal utálni a matematikát]

Hasonlóképpen egyértelmű szerkezetekhez jutunk, ha a felső alany az experiens és az alsó az ágens.

- (14) a. *Péter azért utálja [PRO gurítani a labdát] hogy nyerjen.
- b. Péter utálja [PRO azért gurítani a labdát, hogy nyerjen]
- c. *PÉTER utálja azért [PRO gurítani a labdát] hogy nyerjen.
- d. PÉTER utálja [PRO azért gurítani a labdát, hogy nyerjen]

Az ágensteszt nemcsak azt mutatja meg, melyik tagmondatnak milyen alanya van, hanem – és számunkra most ez a fontosabb – azt is, hogy az összetett szerkezeteknek egy vagy két alanyuk van-e. A (12) mondatokban ugyan a teszt nem követel meg két alanyt, de a (13)–(14)-ben már nem lehet egyetlen alannal elboldogulni. A tesztnek ezt a vonatkozását fogjuk alkalmazni annak bizonyítására, hogy Kálmán és társai „segéd-

igéi”, illetve É. Kiss „könnyű igéi” nem alkotnak egységes osztályt a tematikus szerep-adás tekintetében.⁵

3.2. AZ ESÉLYES IGÉK CSOPORTOSÍTÁSA

Az (1) csoportból azok az igék, amelyek ágensi tematikus szerepet adnak a saját alanyi argumentumuknak, az alábbi keretpéldákba illeszkednek bele. (A vizsgált igéket kurziváltuk.)

- (15) a. Péter szántsándékkal utálni *szeretné* a matematikát.
b. Péter azért *szeretné* utálni a matematikát, hogy végre megbukjon.
- (16) a. *Péter nem *szeretné* [PRO szántsándékkal utálni a matematikát]
b. *Péter nem *szeretné* [PRO azért utálni a matematikát, hogy végre megbukjon]

Az igék egy másik csoportja experiens alanyt követel meg és ilyen példákban határozhatjuk meg őket.

- (17) a. *Péter szántsándékkal el *meri* gurítani a labdát.
b. *Péter azért *meri* elgurítani a labdát, hogy nyerjen.
- (18) a. Péter nem *merte* [PRO szántsándékkal elgurítani a labdát]
b. Péter nem *merte* [PRO azért elgurítani a labdát, hogy nyerjen]

Első látásra meglepő eredményt kapunk: a mondatkeretekbe való behelyettesítés révén nem két csoporthoz jutunk, hanem háromhoz. Van ugyanis egy olyan igeosztályunk, amelynek tagjai egyik csoportba sem illenek bele; az ágens alanyú igék (15) keretében és az experiens alanyú igék (17) kontextusában is pont fordítva viselkednek.

- (19) a. *Péter szántsándékkal utálni *fogja/szokta/találta* a fagyaltot.
b. *Péter azért *fogja/szokta/találta* utálni a fagyaltot, hogy végre meggyógyuljon.

⁵ Az ágens alanyú igék két további csoportra oszlanak aszerint, hogy megkövetelik-e, hogy a vonzatuknak is ágens alanya legyen-e, pl. *szándékozik*, *óhajt* vagy sem, pl. *akar*, *szeretne*.

- (20) a. Péter szántsándékkal el *fogja/szokta/találja* gurítani a labdát.
b. Péter azért *fogja/szokta/találja* elgurítani a labdát, hogy nyerjen.

Ezzel szemben a (16) és (18) keretekben e harmadik csoport viselkedése ugyanolyan mint a két mintáé.

- (21) a. *Péter nem *fogja/szokta* [PRO szántsándékkal utálni a matematikát]
b. *Péter nem *fogja/szokta* [PRO azért utálni a matematikát, hogy végre megbukjon]
(22) a. Péter nem *fogja/szokta* [PRO szántsándékkal elgurítani a labdát]
b. Péter nem *fogja/szokta* [PRO azért elgurítani a labdát, hogy nyerjen]

Egyelőre rögzítsük most a három csoport tagjait és azután vizsgáljuk meg a harmadik csoport rejtélyét. A *talál*-t egyelőre feltételesen soroljuk a (c) csoportba, mivel az ágensesztnek csak jövő idejű használatában (esetleg feltételes szerkezetben) és állító mondatokban tesz eleget; esetére alább még visszatérünk.⁶

- (23) A *segédigei szerepre esélyes igék csoportjai*
a. Ágens alannal: akar, kezd, kíván, óhajt, szándékozik, szeretne
b. Experiens alannal: bír, kell/kellene, lehet, mer, tud
c. „Harmadik csoport”: fog, szokott, (talál)

Mivel pedig az (a) és (b) csoportról kimutattuk, hogy a vonzatában álló infinitivusos szerkezetnek saját tematikus szereppel ellátott alanya van, ezek után nem lehet fenntartani az É. Kiss (1999) által támogatott „könynyű ige” hipotézist, vagyis azt, hogy az (1)/(23) igéi nem adnak tematikus szerepet a vonzatuknak/vonzataiknak. E feltevés mindkét változata téves-

⁶ A *kell/kellene* és a *lehet* csak dativusos alannal jelenhet meg; alanytalan használatukat (pl. A labdát el *kell/kellene/lehet* gurítani) nem vettük figyelembe. A *tetszik*, amelynek szintén dativusos alanya van, a végső osztályozásból kimarad: ez egyfajta „udvariassági” segédige, ezért használata meglehetősen korlátozott. Lehetséges például különbséget tenni az alábbi két mondat között, de e kontextusok szinte humorosan túlzottak:

(i) A néninek szántsándékkal tetszett gurítani a labdát?
(ii) *A néninek azért tetszik utálni a matematikát, hogy megbukjon?

Az alábbi tesztekben és csoportosításban a *talál* eltérő viselkedéséről lásd még a 4. pont elejét.

nek bizonyult. Idézzük vissza, hogy az erős változatban az alany sem kaphatott tematikus szerepet: ezt most minden további nélkül elvethetjük, hiszen most bizonyítottuk, melyik ad ágens, és melyik experiens szerepet az alanyának.

A gyenge változat szerint a könnyű ige csak az alanyon kívüli vonzatnak nem adna tematikus szerepet. Ez lényegében a (2) típusú szerkezetek esetében merülhetne fel. Csakhogy, ha az (a)–(b) csoport igéi mellett – mint kimutattuk – nem csak a felső alany szükséges, hanem az alsó is, hiszen az is tematikus szerepet kell kapjon, akkor az ige vonzata nem lehet egy alany nélküli VP, csakis mondat szintű összetevő. Persze ellene lehetne vetni állításunknak, hogy a VP-nek É. Kissnél lehet alanya is, hiszen szerinte az ige teljes inflexiójával (illetve nonfinit formájában) kerül a VP-be. Így azonban a VP egyszer tematikus szerepet igénylő mondat szintű argumentum, másszor pedig a szokásos értelemben VP-szintű, tehát tematikus szerep nélküli összetevő, ami nem más, mint két különálló grammatikai kategória indokolatlan és ezért elkerülendő egymásba csúsztatása.⁷

Ha pedig az ige vonzata mondat, pontosabban ha *propozíció*, akkor annak argumentumként tematikus szerepet is kell kapnia. Ezzel a könnyű igeinek mind az erős, mind a gyenge meghatározása érvényét veszti: az (a)–(b) nem tartalmaz a meghatározásnak eleget tevő elemeket. Márpedig az (a)–(b) csoportnak már csak azért is tematikus szereppel bíró proposicionális, azaz tagmondat szerű vonzata kell, hogy legyen, mert a felsorolt mentális cselekvések mind intencionálisak a szó tág értelmében: szándékolt, megkívánt vagy létrejövő tényállapotra irányulnak a nyelvfilozófia felfogása szerint is (Searle 1983).

Az akaratlagos mentális cselekvéseket kifejező (a) csoport tagjait a továbbiakban (szűk értelemben vett) *intencionális igéknek* nevezzük. A (b) csoportban diszpozíciókat (*bír, mer, tud*) és deontikus állítást, azaz kötelezettséget kifejező predikátumok (*kell, lehet*) kerültek egymás mellé.⁸ Az ezeknek megfelelő igék számos más nyelvben ugyanis a nyilvánvaló

⁷ Az erős változat valószínűleg más érvek miatt sem tartható fenn, amint az a továbbiakból kiderül. A gyenge változat azonban valóban létezhet, de az ige csoport, amelyet meghatároz, a magyar nyelv művelő irodalomban „terpeszkedő kifejezések” néven „nyert polgárjogot”, pl. *polgárjogot nyer, bemutatásra kerül, indítványt tesz vmire* stb.

⁸ Figyeljünk fel arra, hogy az utóbbi csoportból az esetlegesen episztemikus értelmezést is megengedő igéket (*kell, kellene*) nem említjük külön, s erre jó okunk van, amely jó okra később még visszatérünk a 6.1. pontban. A modális jelentéseken belül az episztemikus és deontikus fogalmát Kiefer (1985) vezette be a hazai irodalomban, majd legújabbban Tóth (1998) foglalkozott az ilyen jelentésű segédigékkel, s ő is a tematikus háló hiányát tartja a leglényegesebbnek esetükben.

segédigék közé tartoznak. Esetükben azonban ismét csak egyértelmű döntést enged meg a tematikus szerepek különbségét, azaz a tagmondati vonzatot igazoló teszt – a korábbi tulajdonságnyalábbal együtt: a nonfinit alakok létezése, a nominalizálhatóság és a teljes paradigma. Bizonyos sajátos vonatkozásairól egyébként később még szót ejtünk. A (b) csoportba ezek szerint *diszpozicionális és deontikus igék* tartoznak.

Összefoglalva tehát: a (23a–b) csoportba tartozó igék, amelyeket rövidítve IDD-igéknek nevezünk a továbbiakban, jellemzően tematikus hálólal rendelkeznek, azaz a „normális”, azaz a főigéknek megfelelő vonzatstruktúrájuk van, ráadásul nagy többségük sok más szempontból is a főigékkel azonosan viselkedik, egyetlen kivételtől eltekintve: attól, hogy vonzat infinitívusuk igekötőjét (igemódosítóját stb.), illetve annak hiányában a teljes infinitívust maguk elé veszik a semleges mondatban. Ezek az igék tehát *nem segédigék*.

4. A „VALÓDI” SEGÉDIGÉK

Vegyük most szemügyre a „harmadik”, a (23c) csoportot: *fog, szokott, talál*, és foglaljuk össze eddig megállapított tulajdonságaikat: ezek 1. nem nominalizálhatóak, és 2. nincsen nonfinit alakjuk. Közülük kettőnek hiányos a paradigmája is, de a harmadiknak, a *talál*-nak nem. Az a disztinktív tulajdonság viszont, amely elválasztja őket az intencionális, valamint a diszpozicionális és deontikus igéktől, nem más, mint az, hogy ezek az igék nem képesek tematikus szerepet adni a mondatban körülöttük lévő összetevőknek, és ennek volt köszönhető a mindkét másik csoporttól eltérő viselkedésük a (19)–(22) környezetekben. A *talál* annyiban különbözik a *fog/szokott* párostól, hogy mivel a jelentésébe a „véletlenül, alkalmasint, nem szándékosan” motívum épült bele, ezért ellentmondáshoz vezethet a tesztben használt eszközök használata ugyanúgy, mintha azt mondanánk, hogy „Véletlenül szántszándékkal megütöttem”, jöllehet a *megüt* ige ágenst követel. Más esetekben a *talál* összefér szándékos cselekvésekkel, pl. „Ha nem készül fel, még meg találom buktatni”, amikor is a *talál* inkább az „úgy alakul, hogy akkor majd (szándékosan) ezt és ezt teszem” jelentésének felel meg, ami nem zárja ki a szándékosságot. További szempontok a *talál*-nak a *fog/szokott*-hoz hasonló viselkedésével kapcsolatban még alább is következnek.

A (19)–(22) mondatokban a *Péter* alanyának soha nincsen más tematikus szerepe, mint amit a nonfinit ige kioszt neki. Ha az „alsó” igének ágens alanya van, akkor a *szántszándékkal* és az *azért hogy* szerkezetek

elfogadhatóak. Ha nem ágens szerepű az ige alanya, akkor az ágenseszt nem működik. Ezen a *fog*, *szokott*, *talál* jelenléte nem változtat, akárhová helyezzük is például a *szántsándékkal* határozószót. Eddigi tesztjeink tehát azt mutatták meg, hogy ez a három ige nem viselkedik azonos módon a többi, úgynevezett „kontrolligével”, mert nem lehet saját alanyuk.

4.1. AZ IDŐJÁRÁSIGÉK A SEGÉDIGÉK MELLETT

Az úgynevezett időjárásigék segítségével további érvet tudunk felhozni amellet, hogy a *fog*, *szokott*, *talál* hármas másféle szerkezetben foglal helyet, mint az IDD-igék. Független bizonyítékok vannak arra, hogy az olyan predikátumok, mint a *villámlik*, *dörög*, *beesteledik* stb., olyan fonetikailag „néma” névmási alanyokat követelnek meg, amelyek sajátos „időjárás-alanyi” tematikus szerepet kapnak, ha egyáltalán van itt kiosztható tematikus szerep. Ismeretes, hogy a kétféle határozói igenév közül a *va*-igenévnek az infinitívuséhoz hasonló, referenciálisan a főmondat valamelyik argumentumától függő esetjelölés nélküli PRO üres névmási alanya van, amely azonos a főmondat valamelyik mondatrészével, míg a *ván*-igenév alanya a finit mondatokéhoz hasonló, referenciálisan szabad, esetjelölt *pro*-ként jelölt ún. „ejtett” névmás (Sárik 1998, Tóth 1998)

- (24) a. PRO_{ij} hazaérkezve, Anna_i bekapcsolta a tévét.
b. *Péter hazaérkezve, Anna bekapcsolta a tévét.

- (25) a. pro_{ij} hazaérkezvén, Anna_i bekapcsolta a tévét.
b. Péter hazaérkezvén, Anna bekapcsolta a tévét.

Mivel az időjárásigék alanyának nem lehet más referenciát adni, *va*-igenévi alakban nem fordulhatnak elő.

- (26) a. * PRO_i beesteledve, Anna_i bekapcsolta a tévét.
b. pro_j beesteledvén, Anna_i bekapcsolta a tévét.

A (26a) mondatot csak úgy lehet érteni, hogy „Anna esteledett be”, ezért elfogadhatatlan. Az időjárásigéknek tehát saját, önálló referenciájú és valószínűleg önálló tematikus szereppel rendelkező alanya van.

Az IDD-igék is meghatározzák, szakszóval kontrollálják a mellékmondatuk PRO alanyának a referenciáját: ezért nem lehet őket időjárásigék fölötti főmondatokban használni.

- (27) a. **pro*_i be akart [*PRO*_i esteledni]
 b. *Nem *pro*_i mert [*PRO*_i villámlani]

Mivel a felső igék ágens, illetve experiens tematikus szerepet adnak alanyoknak, amely ezért csakis a mentális cselekvések képességével felruházott élőlény lehet, továbbá ezen igék mellett a felső alanynak mindig azonosnak kell lennie az alsóval, az következne, hogy az alsó alanyoknak élőlényeknek kellene lenniük, amit azonban az időjárásigék kizárnak.⁹

Ezzel szemben a „harmadik csoport” igéi tökéletesen alkalmazhatóak a hasonló szerkezetekben:

- (28) a. Be fog esteledni.
 b. Nem szokott villámlani.
 c. Ha februárban találna kitavaszkodni az idén ...

4.2. A KEZD IGE PROBLÉMÁJA

Az intencionális igék közül a *kezd*, a DD-igék közül pedig a *kell* és a *lehet* szintén előfordulhat időjárásigével.¹⁰

- (29) a. Villámlani kezdett.
 b. Ilyenkorra már be kell(ene)/lehet estelednie.

⁹ Komlósy (1994:173) a megoldatlan problémák között említi meg az olyan mondatokat mint a *Nem akar/tud kitavaszkodni*. Számára ezek azért problematikusak, mert az időjárásigéket alanytalanoknak tekinti, ami Sárk (1998) és Tóth (1999) nyomán nem tartható. Nekünk az okozhat gondot, hogy itt intencionális, illetve diszpozicionális predikátumokat találunk. Feltesszük, hogy (1) az *akar* ez esetben nem eredeti jelentésében, hanem a *tud/bír*, illetve állító mondatban a *kezd* jelentésének megfelelően van használva (lásd az ÉrtSz-t is), és (2) a *tud* és a *bír* igéknek van a Kálmán és társai (1989) által is említett olyan jelentése is, amely ilyenkor előhívható; ez a „pouvoir”, azaz a mentális képességgel nem felruházott dolgok esetében: „fennállnak mindazon körülmények, amelyek között az esemény bekövetkezhet”.

¹⁰ Figyeljük meg, hogy a *kell* és *lehet* melletti időjárásige infinitivusa személyrag nélkül nem elfogadható:

- (i) *Ilyen időben nem lehet villámlani.
 (ii) *Ilyenkorra már be kellene esteledni.

Ennek az az oka, mint Tóth (1999) is említi, hogy a személyrag nélküli infinitívus *PRO* alanyát csak *PRO*_{arb}-ként, azaz általános és embert jelölő alanyként lehet érteni, míg az időjárásigéknek esetjelölt és a személy/szám szerinti egyeztetésben részt vevő *pro* lehet csak az alanya.

A DD-igékkel a 6. pontban foglalkozunk majd. Ami a *kezd* igét illeti, véleményünk szerint (legalább) kettő van belőle: az egyik intencionális, két-argumentumú (ágens + propozíció) és „beférkőző” (Kálmán és társai terminológiájában), lásd (30). A másik a *látszik*-hoz hasonlóan egyargumentumú (propozíció), nem intencionális, és „toldalékszerű”, de mivel lehet folyamatos olvasata is, ezért más todalékszerű igéhez, pl. a *hall*-hoz hasonlóan a *látszik*-nál több kontextusban használható, lásd (31)–(33). (A példamondatok kizárólag semleges vagy folyamatos olvasatban/hangsúlyozással értendők.)

- (30) a. Péter oda kezdte húzni a gyémántokat.
b. Péter kezdte odahúzni a gyémántokat.
c. *Péter odahúzni kezdte a gyémántokat.

- (31) a. *Be kezdett esteledni.
b. Kezdett beesteledni.
c. Beesteledni kezdett.

- (32) a. *Be látszott esteledni.
b. *Látszott beesteledni.
c. Beesteledni látszott.

- (33) a. *Péter be hallotta jönni a rendőröket.
b. Péter hallotta bejönni a rendőröket.
c. Péter bejönni hallotta a rendőröket.

De a todalékszerű *kezd* más tekintetben sem viselkedik azonosan a „harmadik csoport” igéivel. A *kezd* ugyanis, mivel mondatvonzata van, megengedi, hogy fókusz kövesse – éppúgy, mint a *kell*, *lehet*. A *fog*, *szokott*, *talál* ilyesmit nem tesz lehetővé.

- (34) a. A szél kezdett CSAK NYUGATRÓL fújni. (= Addig a szél több különböző irányból fújt.)
b. A szél CSAK NYUGATRÓL kezdett fújni. (= Addig egyáltalán nem fújt a szél.)
c. *A szél fog CSAK NYUGATRÓL fújni.
d. A szél CSAK NYUGATRÓL fog fújni.

A (34c) szándékolt jelentése egyébként létezik: „majd addig mindenféle irányból fúj a szél, azután pedig csak nyugatról”, tehát nem ez a szerkezet

lehetetlenségének az oka, hanem az, hogy a *fog* és társai nem engednek meg mondat szintű vonzatot maguk mellett. Mivel a toldalékszerű igéknek mondat- azaz propozicionális vonzatuk van, az itt feltárt különbség bizonyítja, hogy a *fog*, *szokott*, *talál* nem tartozik ezek közé az úgynevezett „emelő igék” közé, vagyis azok közé, amelyek az általuk tematikus szereppel ellátott alsó tagmondatuknak az illető tagmondaton belül saját tematikus szereppel rendelkező alanyát emelik maguk „mellé” a felső tagmondat alanyi pozíciójába.¹¹ Mint látni fogjuk, ez az eltérés szinte „lehelletnyi”, mégis elég jelentős ahhoz, hogy két külön alcsoportot állapítsunk meg.

4.3. ALANYTALAN MONDATOK

Tóth (1999) meggyőzően érvel amellett, hogy a határozói igenevet tartalmazó egyes szerkezetekben nem PRO vagy *pro* formájú rejtett alany van, hanem valójában nincsen alany. Amíg a (35a, c) mondatban van alany, a (35b, d)-ben nincsen, amit éppen a deontikus *kell*_D melletti személyragos, illetve anélküli infinitívusokkal tudunk bemutatni. Tagadó mondatokat azért használunk, mert így plasztikusabban előjön a deontikus olvasat. [A szerkezet részletes elemzését lásd Tóth (1999)-ben.]

- (35) a. A szoba ki van takarítva.
 b. A szobában ki van takarítva.
 c. A bőrönd be van pakolva.
 d. A bőröndbe be van pakolva.

¹¹ Ezt az állításunkat az ilyen ellenpéldákkal szemben is fenntartjuk:

(i) Endre szokott nem (egyedül) játszani is a félkarú rablón.

Itt ugyanis az egyébként hangsúlyosan ejtett *szokott* nem segédige, hanem a 'szokása, hogy' jelentésű és ágens alanyú főigét képviseli, amit az is mutat, hogy az (i) mondat egyszerre igaz azzal a kijelentéssel, hogy *Szokott (egyedül is) játszani (is)*. Másik bizonyítékunk abból ered, hogy időjárás- vagy nem ágens alanyú igékkel ez a fajta *szokott* nem használható:

(ii) *A szél szokott nem nyugatról is fújni.

(iii) *Villámlás után szokott nem dörögni is.

(iv) *Szokta nemcsak a válaszokat tudni (hanem a kérdéseket is).

Ha a tagadás és a fókusz a *szokott* elé kerül, illetve ha többszörös fókusz van a mondatban, akkor a mondatok elfogadhatóak lesznek, de már segédigei értelemben tartalmazzák a *szokott* elemet.

- (36) a. A szobának nem kell_D kitakarítva lenni(e).
 b. *A szobában nem kell_D PRO_{arb} kitakarítva lenni.
 c. *A szobában nem kell_D *pro* kitakarítva lennie.

Mint látjuk, sem az általános, emberre vonatkozó PRO_{arb}, sem az üres expletívumi-névmási *pro* nem lehet az infinitívus alanya (36b, c)-ben. Ha viszont a harmadik csoport szemantikailag/lexikailag összeférhető *szokott* és *talál* igéi kerülnek ide, akkor a szerkezet helyes lesz.¹²

- (37) a. A szobában (nem) szokott kitakarítva lenni.
 b. Ha a szobában netán kitakarítva talál lenni, amikor megjössz ...

Ha tehát a határozói igenév + *lenni* konstrukciónak nincsen alanya, továbbá lehetséges a harmadik csoport igéi vonzatának lenniük, akkor világosan következik, hogy ez az igeosztály sem saját alanyt nem követel meg, sem azt, hogy vonzatának legyen alanya.

Minden arra mutat tehát, hogy a harmadik csoport igéi alkotják a magyar segédigék osztályát, a következő tulajdonságokkal felruházva.

- (38) A fog, szokott, talál segédigék tulajdonságai:
 a. Nincsen saját alanyuk, sem tematikus szereppel, sem anélkül (expletívum).
 b. Nincsen nonfinit alakjuk.
 c. Nem nominalizálhatóak.
 d. Alanytalan vonzatot engednek meg.
 e. Nem határoznak meg argumentumszerkezetet (tematikus hálót).

5. AZ ALAPVETŐ SEGÉDIGÉK A MONDATSZERKEZETBEN

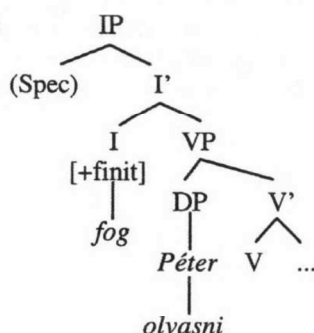
5.1. A MONDAT FUNKCIONÁLIS KATEGÓRIÁI

A három központi segédige tehát azonosan viselkedik abban a tekintetben, hogy nominatívusi alanyuk van és nem mondat szintű, hanem – eddigi megállapításaink szerint – infinitívusi VP-vonzatot követelnek meg,

¹² Az episztemikus *lehet*-tel más ok miatt nem hozható létre az infinitívusos szerkezet – ugyanazért, amiért a *fog*-gal sem. Ugyanis a *lehet* + *lenni* = *lehet*, és a *fog* + *lenni* = *lesz*, azaz a *ki lehet lenni takarítva* = *ki lehet takarítva*, és a *ki fog lenni takarítva* = *ki lesz takarítva*. Ez utóbbi egyébként elfogadható alanytalan mondatban is.

amelyen belül foglal helyet az esetjelölés nélküli alany nagyjából az alábbi módon, amelyet első közelítésként adunk meg. Ez a szerkezet megfelel a csak finit alakokkal rendelkező úgynevezett modális segédigék elhelyezkedésének. (Az inflexió szintagma az IP, ennek a feje az I.)

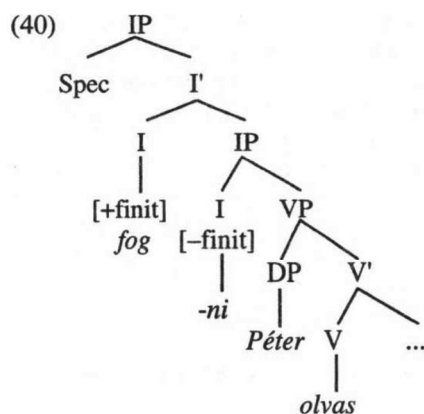
(39) ábra

Ebben a szerkezetben a VP alanya (pl. *Péter*) a SpecIP-be mozog fel, hogy az I fejtől ott nominativus esetet kapjon. Az alsó ige főnévi igenévi alakban lesz, és – a semleges mondatban – más mozgások is szükségesek, például hogy az igekötős ige igekötője, vagy ha az alsó ige nem igekötős, akkor maga az ige (azaz az infinitívusa) a segédige elé mozogjon.¹³

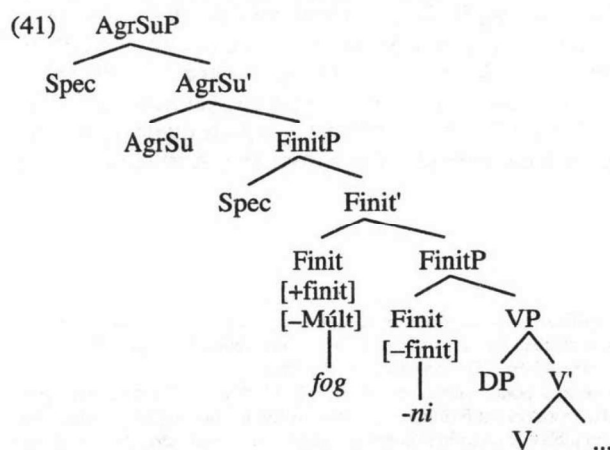
Az első nehézség, ami ezzel a szerkezeti javaslattal kapcsolatban jelentkezik, az, hogy ha egyszer különválasztottuk az Inflexió Csoportot a VP-től, vagyis ha a VP csupán a „meztelen” igei csoportot fedi, akkor a szokásos értelemben vett inflexió nélküli (azaz nonfinit) alakot kódoló *-ni* „inflexiót” is el kell tudnunk helyezni. Mivel a *-ni* kiegészítő eloszlásban van a finit végződésekkel (azaz az igeidővel, de nem a személyraggal), ezért a szintaktikai elemzések általános gyakorlatával összhangban egy [–finit] jegyű Inflexió (= I) alatt helyezzük el, és azt mondjuk, hogy a három segédige infinitívusi, azaz [–finit] IP-t követel meg.

¹³ Nem kötelezzük el magunkat az e kérdéstről folyó vitában, lásd Brody (1997), É. Kiss (1999), Koopman – Szabolcsi (1999), mivel mondanivalónk szempontjából mindegy, melyik nézet a helyes.

A következő nehézség abban áll, hogy – mint az előbb mondtuk – az infinitivusi végződés csak az igeidő toldalékával áll kiegészítő eloszlásban, a személyragban kifejezett egyeztetés morfémaival nem. Az újabb grammatikaelmélettel összhangban tehát az Inflexiós Csoport fejét fel kell bontanunk az egyeztetés Agr (pontosabban az alannyal való egyeztetés Agr-Su) fejére, valamint a finitum/nonfinitum választás Finit fejére. Amennyiben ez utóbbi [+finit] jegyű, akkor kötelező a [$\pm$ Múlt] között választani, így téve az igeidő kifejezését kötelezővé a nem finit (nem igeneves) mondatban.

Ezek után sematikus ágrajzunk így fest:

Az alsó alany a felső SpecFinitP-n át végül is az AgrSuP Spec-jébe kerül és itt ellenőrzi (vagy kapja meg) személy és szám szerinti egyeztetési jegyeit.¹⁴ E tekintetben a segédigék valóban azonosan viselkednek az infinitívusi tagmondatot követelő „emelő” igékkel: a *látszik* vagy a *tűnik* alsó alanya ugyanígy kerül a felső alany helyére a SpecAgrP-be. A funkcionális kategóriáknak az egymáshoz viszonyított sorrendje pontosan tükrözi az agglutinatív inflexión belüli elhelyezkedésüket: az ige először az ige-idő morfémáját veszi fel (pl. *akar-t*) majd utána, illetve ezen „kívülre” az alanyi egyeztetés végződését (*akar-t-unk*). Mielőtt a többi toldalék sorrendjét szemügyre vennénk, az ezeken kívül, vagy ezek „fölött” álló funkcionális kategóriákat adjuk meg egy rövid magyarázattal.

(42) C > *Topik > Neg > *Kvantor > *Asp > Fókusz > AgrSu

A csillaggal megjelölt kifejezések több mint egy maximális kiterjesztésű összetevőt (XP-t) tartalmazhatnak. A C a mondatbevezető (az irodalom *Complementizer* szavából), a Neg (= negáció) a tagadószó, a Kvantor a *mindenki, bárki* típusába tartozó kifejezéseket, az Asp az aspektuális határozók számos csoportját képviseli (lásd Cinque 1998). Ez a sorrend egyébként csak tájékoztató jelleggel adja meg az inflexiók kategóriák kontextusát, elméleti vagy leíró nyelvtani jelentőséget nem tulajdonítunk neki, ezért nem is érvelünk mellette.

A toldalékok egymás közötti sorrendje csupán az egyik szempont, amit figyelembe kell venni az inflexiók funkcionális fejeinek hierarchiájában. Egy másik megfontolás az lehet, hogy melyik engedi vagy tiltja meg a sorban következőt. Így például az biztos, hogy az alanyi egyeztetés AgrSu morfémája a tárgy egyeztetés AgrOb morfémája fölött lesz, de nálunk a Finit fej beékelődik a kettő közé, mert úgy látjuk: az a szempont, hogy ha egy igealak nem finit, akkor nem lehet tárgyas ragozása, vagy fordítva: az, hogy csak a finit alak választhatja a tárgyas ragozást, erősebb annál, hogy az ige a valódi sorrend: Finit > AgrOb > AgrSu, pl. *olvas-t-á-tok*.¹⁵

¹⁴ A konkrét grammatikai modellek (pl. kormányzás-kötés vagy minimalista) közötti választás végső soron itt és az alábbiakban is mindegy a tárgyalta szempontokból. Itt említjük meg, hogy a FinitP az irodalomban szokásos TP, azaz TenseP „fordítása”.

¹⁵ A mi sorrendünk ezen a ponton, de máshol is különbözik Bartos (1999) hierarchiájától. Ő például az egyes modális operátorként felfogott toldalékok hatóköri sorrendjére alapozza érvelését. Az itt javasolt sorrend jobban áttekinthető sémát ad a segédigék helyzetére, de a +/- jegyek

- (43) C > ... AgrSu > Finit > AgrOb > Mod > Pot > VP
[+finit]

Itt a *Mod* a (feltételes vagy felszólító) igemódot kifejező modális *-nA* és *-j*, a *Pot* a potenciális jelentésű *-hAt* inflexiók morfémaik fejét képviseli. A hierarchiát e funkcionális fejeknek a lexikonban megadott vonzatlehetőségei határozzák meg, például az alábbi módon.

- (44) a. C [+__AgrSuP] vagy
[+__FinitP [-finit]]
b. AgrSu [±__FinitP]
c. Finit [±__AgrObP], [±__ModP], [±__PotP], [+__VP]
[+finit]
d. Finit [+__VP]
[-finit]
e. AgrOb [±__ModP], [±__PotP], [+__VP]
f. Mod [±__PotP], [+__VP]
g. Pot [+__VP]
h. Finit [±finit]
i. [+finit] [±Múlt]

A grammatika elveivel összhangban ezek a nyelvtan Szótárában felsorolt és a fenti módon jellemzett funkcionális elemek a következőképpen teszik lehetővé a helyes és kizárólag a helyes toldalékcsoportokat. A *C*, a mondat „legmagasabb” feje megszabja, hogy a mondat vagy alanyi egyeztetést tartalmazzon, vagy pedig alanyi egyeztetés nélküli nonfinit feje legyen, azaz (főnévi, melléknévi vagy határozói) igenév legyen benne. Ha van benne alanyi egyeztetés, (44b) szerint választhat, hogy finit vagy nonfinit feje legyen. Ha az utóbbi, akkor csakis VP követheti már (44d) értelmében.¹⁶ Ha a mondat feje [+finit], akkor (44c) szerint bármelyik követ-

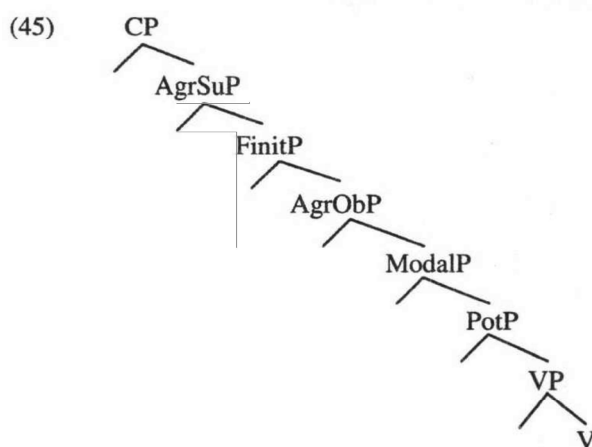
megfelelő alkalmazásával nem összeegyeztethetetlen Bartos rendszerével. Bartosnál ez a rendszer szerepel:

- (i) AgrSu > AgrOb > Mod > Finit > Pot > VP

¹⁶ Itt nem adjuk meg külön, hogy alanyi egyeztetés és nonfinit fej választása esetén csakis infinitívus lehetséges, pl. *mutat-n-om*. Az elemzéstől függően egyébként a *vAn*-igenév is lehet egyeztetett. A Finit [+Múlt] és Mod(alis) fej együttese a *mutatott volna* alakot adja ki. További megszorítások is vannak, pl. az, hogy [+Múlt] és a felszólító mód választása kizárják egymást. Az infinitívusi mondatban nem teszünk fel AgrOb fejet, ezzel jelezve (de nem magyarázva), hogy ilyenkor a tárgy rendszerint (de nem mindig) a felső mondatban van egyeztetve. E kérdés részletesebb tárgyalása túl messze vezetne, és nem is érinti a dolgozat tulajdonképpeni témáját.

kező vonzatot választhatja, s ezek is sorban az őket követőket (lásd 44e, f, g). Amennyiben a FinitP fejének tartalma nincsen a régensétől megszabva, akkor lehet [+/-finit], és ha [+finit], akkor vagy múlt, vagy jelen idejű, (lásd 44g, h).

A mondat funkcionális kategóriáinak a hierarchiája a következőképpen ábrázolható egy egyszerűsített ágrajzban.

Egy „teljesen kitöltött” időjeles mondatban az ige mindegyik funkcionális fejet „igénybe veszi”. Ez az elmélet újabb változataiban kétféleképpen történhet (lásd Chomsky 1995). Egyik esetben sem az a folyamat zajlik le, hogy a mozgatás során aktuálisan fel is veszi az egyes végződéseket, hanem az egyik lehetséges megoldás szerint a szótárban a „kész” szóalak jön létre, ellátva az egyes funkcionális fejeknek megfelelő választható grammatikai jegyekkel. Ezeket a jegyeket pedig a szintaxisban a megfelelő fejekben „ellenőrzi” vagy úgy, hogy maga a teljes ige mozog a megfelelő pozíciókba, vagy pedig úgy, hogy csak a releváns jegyeit „küldi” fel ellenőrzésre. A másik eljárás szerint a szintaktikai műveletekben csak absztrakt jegykötegek vesznek részt, mindenfajta lexikális címszóra való hivatkozás nélkül. A szintaxist a fonológiai értelmezéssel az ún. Morfológiai Forma komponense köti össze, és itt vannak tárolva a jegykötegeknek megfelelő fonológiai alakok (címszók, lexikai egységek).

Különféle igealakok tehát az alábbi táblázatban látható módon ellenőrizhetik, illetve vehetik fel inflexiós morfémaikat:

1. táblázat. Az igei inflexiók elhelyezkedése

	AgrSu	Finit		AgrOb	Modal	Pot	V
		+Fin	-Fin				
a.	✓	✓					<i>mutat-sz</i>
b.	✓		✓				<i>mutat-n-om</i>
c.			✓				<i>mutat-ni, mutat-va</i> <i>mutat-ó, mutat-ott</i>
d.	✓	✓		✓			<i>mutat-t-á-tok</i>
e.	✓	✓			✓		<i>mutat-hat-ná-nak</i>
f.	✓	✓		✓	✓	✓	<i>mutat-has-s-á-tok</i>

A kategóriák sorrendje és egymás közötti megszorításai ugyanakkor nem teszik lehetővé olyan szóalakok létrehozását, mint a **mutat-hat-ni-a*, **mutat-na-va*, **mutat-na-hat-ja* stb.

5.2. A SEGÉDIGÉK A FUNKCIONÁLIS KATEGÓRIÁK KÖZÖTT

A segédigék sajátos módon illeszkednek be az ige kiterjesztésének is fel-fogható funkcionális kategóriák hierarchiájába. E három különleges ige-nek nem csak nonfinit alakjaik nincsenek, de a finit alakok közül sem ve-hetik fel mindegyik kombinációt.

- (46) a. **fog-ott, *fog-hat, fog-hat-ott, *fog-na, *fog-hat-na; fog-ja, fog-já-tok, fog-j-on* stb.
 b. **szok-ik, *szok-hat, *szok-hat-ott, *szok-hat-na, *szok-na, *szok-ja, *szok-j-on, *szok-n-á-tok, *szok-ott volna; szok-ott, szok-t-á-tok* stb.
 c. **talál-j, *talál-hat, *talál-hat-ott, *talál-hat-na; talál, talál-t, talál-ja, talál-na, talál-t volna* stb.

A nyelvtanilag helytelen formák létrejöttét úgy kísérelhetjük meg meg-akadályozni, hogy a segédigék szótári jellemzésében előírjuk mely kate-góriákkal együtt nem szerepelhetnek.

- (47) a. *fog* V [Finit [+finit]], [–Múlt], [–Mod], [–Pot], [+___FinitP [–finit]]
 b. *szok-* V [Finit [+finit]], [+Múlt], [–Mod], [–Pot], [+___FinitP [–finit]]

c. *talál* V [Finit [+finit]], [-Mod [+Imp]], [-Pot], [+__FinitP [-finit]]

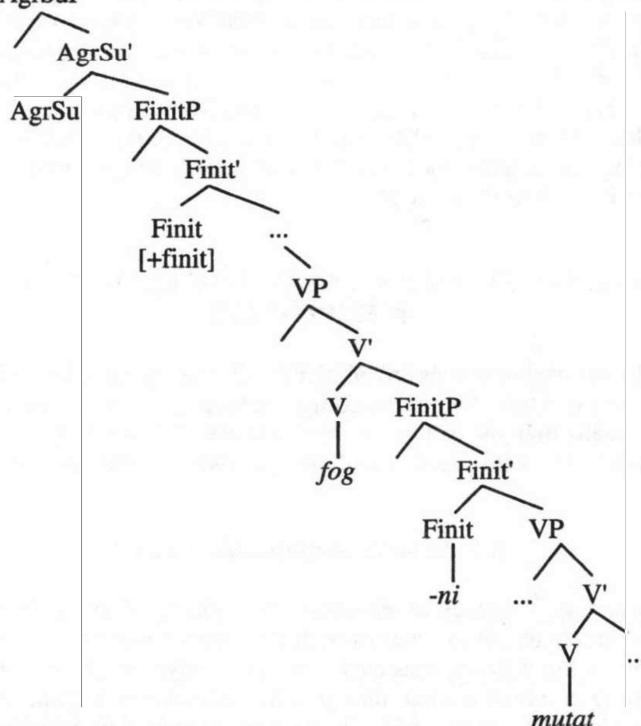
A negatív jegyek úgy értendők, hogy a megfelelő kategóriákkal az illető segédigét nem lehet „egyesíteni” (*Merge*), illetve egy más előjelű jegyet viselő kategóriába mozgatni. A jellemzések szerint mindhárom igenek csak finit alakja van és csakis nonfinit (esetünkben infinitivusi) igei kifejezés lehet a vonzatuk. Mint a (44d)-ben láthattuk, a nonfinit kifejezés fejének csakis VP vonzata van. A *fog*-nak kizárólag jelen idejű formái lehetnek, ezen belül pedig nem lehet sem feltételes, sem felszólító (vagy kötő-) módú, sem pedig „ható” alakja. A *szokik* ige csak múlt idejű alakjaiban (de nem feltétlenül csak múlt idejű jelentésben) használható, ezért nem lehet felszólító módja, de feltételes módú alakja és ható ragozása sincsen. Végül a *talál*-nak nincsen imperativusa és ható alakja, de van feltételes módú használata. Érdekes megfigyelni, hogy ha a segédigének nem lehet modális alakja, akkor ható alakja sincsen.

Az eddig regisztrált tulajdonságok arra engednek következtetni, mintha a segédigék a felsorolt funkcionális kategóriák között foglalnának helyet például az alábbi séma szerint, szemben a főigékkel, amelyek mind a V alá tartoznak.

(48) AgrSu > Finit > AgrOb > *fog/szokott* > Mod > *talál* > Pot > Finit/VP

Eszerint ugyanis a *fog/szokott* csak az előtte lévő három kategóriával egyesíthető, míg a *talál* a Mod-dal is, és természetesen mindegyiknek lehet a vonzata FinitP. Ez azonban csupán a látszat: valójában ugyanis ők is *igék*, még ha rendhagyóak, hiányosak és a többitől elütő tulajdonságúak is. A megjelölt helyekre pedig csak akkor lennének betehetők, ha ott lenne egy-egy funkcionális fej, amely azonban nem lehetne más, mint a *fog*, *szokott* és *talál*. De mivel ezeket ugyanúgy igeiként kellene kategorizálni, mint a főigéket annak érdekében, hogy az igei inflexiókat felvehessék, végül is semmit nem nyernénk e sajátos kategorizálással. Ésszerűbb tehát egyszerűen (rendhagyó) igeiként osztályba sorolni őket.

Mivel azonban mindhárom ige tematikus jellemzés nélkül áll és kizárólag infinitivusi kifejezést engednek meg vonzatukként, ők is funkcionális fejeknek minősülnek hasonlóan a többi inflexiós kategóriához. És éppen azért, mert mindhárman infinitivust kérnek maguk mellé, egymást sem választhatják, hiszen nekik nincsen igeveves alakjuk. Egy-egy tetszőleges segédigés szerkezet például az alábbi sémák alapján jön létre.

Vagyis a *fog* segédige, amely (47/49a)-ban infinitivusi VP-t, azaz [-finit] jegyű FinitP-t követel meg vonzatában, (49b)-ben felveszi/leellenőrzi [+finit] jegyét, valamint az alanyi és esetleg a tárgyas ragozás megfelelő jegyeit, míg a végső soron vonzatában álló VP feje a *mutat* a FinitP-je fejében álló *-ni* igenévvégződést veszi fel, s ezzel a *fog-j-a mutat-ni* alakot állítja elő. Itt említjük meg, hogy e három segédige csupán látszólag követel ugyanolyan infinitivusi vonzatot, mint az intencionális igék, mivel azonban ez utóbbiak tematikus szerepeket is kiosztanak, továbbá vonzatukban fókusz, tagadás, kvantor stb. is előfordulhat, a vonzatuk propozíciónak, azaz mondatnak minősül. Más kérdés azonban, hogy a kétfajta von-

zat ugyanígy viselkedik például az igekötő-emeléssel szemben, vagyis mindkettőben lehetséges ez a művelet (bármilyen legyen is annak pontos leírása, lásd a 13. jegyzetet).

A segédigeség tehát valószínűleg nem jelent önálló kategóriát a funkcionális kategóriák csoportjában, és a segédigék csupán annyiban számítanak ezek közé, hogy nem adnak tematikus szerepet a vonzatukban álló FinitP-nek, azaz főnévi igeneves szerkezetnek. A segédige így hát nem is szó méretű inflexió, jóllehet az sokszor előfordul, hogy amit az egyik nyelv önálló szóval fejez ki, az a másikban lehet csupán inflexió végződés. Sőt, akár egy nyelven belül is lehet egyszer inflexióval, más-szor pedig segédigével fejezni ki ugyanazt a nyelvtani jelentést, mint azt a következő pontban látjuk majd.

6. AZ EPISZTEMIKUS ÉS A DEONTIKUS MODALITÁSOKAT KIFEJEZŐ IGÉK

Az eddig bevezetett eljárásaink jó alapot adnak a segédige jellegű igék további vizsgálatához. Megtartva eddigi legfontosabb kritériumunkat, a tematikus háló hiányát, két olyan ige-típust veszünk szemügyre, amelyek nem csak az alapvető segédigéktől, de egymástól is különböznek.

6.1. AZ EPISZTEMIKUS „SEGÉDIGÉK”

A központi segédigéket az episztemikusoktól egyrészt az választja el, hogy az utóbbiak felszíni alanya nem nominativusban van és az infinitivuson lehet személyrag, másrészt – és talán lényegesebb szempontból – az, hogy az utóbbiak mellett mindig kell lennie alanynak. Mint láttuk, saját alanyuk nekik sincsen, tehát ők is a vonzatukban álló infinitívusi szerkezetből „emelik fel” az alanyt – persze csak ha ott egyáltalán van alany.

- (50) a. Ilyenkorra Endrének már az irodában kell_E lenni(e).
 b. *Ilyenkorra már be kell(ene)_E PRO_{arb} esteledni.
 c. Ilyenkorra már be kell(ene)_E pro estelednie.
 d. *A szobában már kitakarítva kell_E lenni(e).

(50a) az alapesetet képviseli: az *Endrének* alany az alsó mondatból kerül a felsőbe. Az (50b)-ben az infinitívus alanya csakis az általános személyjelű PRO_{arb} lehet, s ezzel a mondat helytelen, hiszen jelentése: 'Ilyenkorra

az embernek már be kell esteledni'. (50c) infinitívusának a személyragja az időjárásige fonetikailag üres, „láthatatlan” *pro* alanyával van egyeztetve, ezért lehet a szerkezet elfogadható. Ettől azonban a *pro* alany még maradhatna az alsó mondatban. (50d)-ben viszont, mint tudjuk, az alsó mondatnak nincsen alanya, ami magát a *va*-szerkezetes tagmondatot nem teszi helytelenné. Viszont mivel az episztemikus segédigékkel a szerkezet rosszá válik, azt kell feltennünk, hogy az alanyra az episztemikus segédige tart igényt.

Valószínűleg az episztemikus segédigék is ugyanúgy igék, mint a központi segédigék – az eddigieken túlmenően még egy további különbséggel: ugyanis hiányos voltak abban is megmutatkozik, hogy nekik sem személyragozásuk, sem tárgyas ragozásuk nincsen, más szóval negatívan vannak jellemezve az AgrSu/AgrOb fejekre, vagyis ezzel nem lehet egye-
síteni őket. Ugyanakkor lehet jelen vagy múlt idejük, szemben a *fog/szo-*
kott párossal.

Az infinitívusi szerkezetekkel és datívusos alanyukkal foglalkozó Tóth (1998), miután összefoglalja É. Kiss (1987), Kenesei (1993) és Komlósy (1994) nézeteit, arra következtetésre jut, hogy a deontikus igék egy részével (pl. *illik*) és az értékelő predikátumokkal (pl. *kellemtlen*) szemben az episztemikus predikátumok vonzatában álló infinitívusos szerkezetek alanya nem a felső, hanem az alsó tagmondatban kapja meg datívuszi esetét (és tematikus szerepét). A deontikusok és az értékelők egyébként kontrollszerkezeteket alkotnak a vonzatukkal, azaz van saját (experiensi) alanyuk, amely referenciálisan azonos az infinitívus „láthatatlan” PRO/*pro* névmási alanyával, illetve a tagmondat AgrSu fejével.

Egy másik lehetőség az, hogy a *kell(ene)*_E alanytalan predikátum. Erre az utal, hogy nincsen személy és szám szerinti ragozása, vagyis alanyi egyeztetése. Ez esetben az alsó alany nem a felső alany helyére emelkedne, hanem csupán a felső mondat topikja, fókusza stb. lenne, hiszen esetét amúgy is az alsó mondatban kapja meg.¹⁷ Ez esetben a *kell*_E csupán azt követelné meg, hogy a vonzatának legyen alanya.

Ebből azonban az is következne, hogy az alsó mondat nem egyszerűen egy [-finit] fej melletti VP – vagyis a valódi segédigék vonzatával azonos infinitívuszi szerkezet –, hanem valóban mondat, hiszen alanya nemcsak a tematikus szerepét, de az esetét is ott kapja meg. Ha viszont ez a vonzat teljes értékű mondat, akkor tematikus szerepet is kell kapnia,

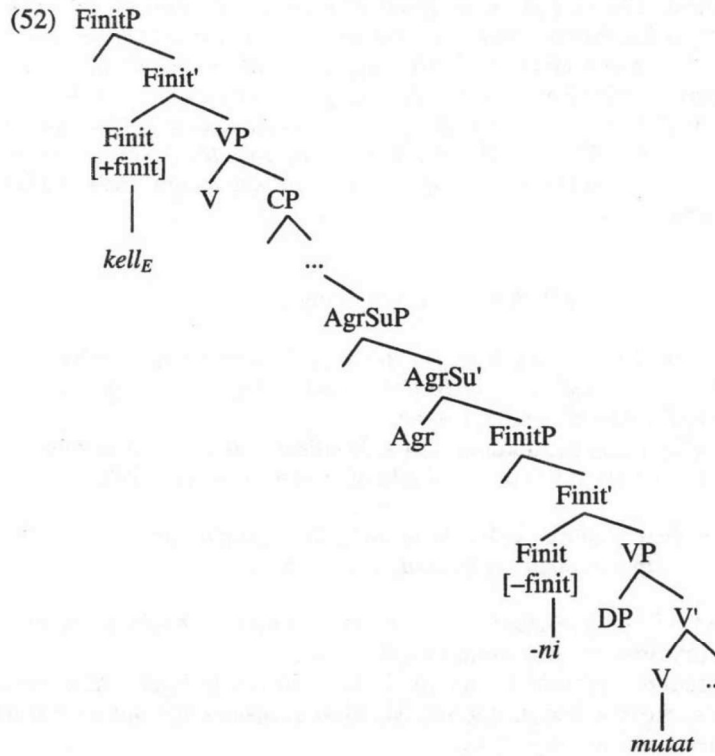
¹⁷ Itt egyébként nem taglaljuk, hogyan kap az infinitívusos szerkezetek alanya datívusese-
tet, de lásd még Tóth 1998.

még hozzá a felső mondat predikátumától, vagyis esetünkben az episztemikus segédigétől. De ha a predikátum tematikus szerepet bír adni, akkor már nem tesz eleget a segédigeség számunkra legfontosabb kritériumának, a tematikus háló hiányának. Amennyiben ez a helyzet, akkor a *kell_E* a tematikus háló szempontjából ugyanúgy működik, mint a finit alárendelt mondatot vonzó *szükséges* és a *lehetséges* predikátumok.

Mintegy zárójelben felmerül a kérdés, vajon a központi segédigék nem rendelkeznek-e ugyanilyen módon tematikus hálóval, vagyis nem valami olyasmi-e a segítségükkel létrejövő jelentés, hogy valamely tényállás „lesz”, „szokott lenni”, illetve „talál lenni”. Ezeknek az értelmezési lehetőségeknek az útjában látszólag nem áll szemantikai akadály, egyfelől azonban ezeket a tematikus alany hiánya miatt Searle (1983) okfejtése szerint nem lehet (tág értelemben) intencionális predikátumoknak tartani, másfelől – és az episztemikus segédigéktől és a toldalékféléktől elsősorban ez különbözteti meg őket – lehet alanytalan kifejezés a vonzatuk (vö. 4.3.).

- (51) a. *A szobában kitakarítva *kell_E* lenni(e).
 b. *A szobában kitakarítva látszik lenni.
 c. A szobában kitakarítva szokott lenni/%ki szokott lenni takarítva.

Az episztemikus segédigék ezek szerint legalább AgrSuP (vagyis minimális tagmondatot), de valószínűleg CP kiterjesztésű, azaz topikot, kvantort és fókuszot is tartalmazó teljes tagmondatot vonzanak.

Az episztemikus segédigékről tehát azt kell mondanunk, hogy ezek csak hiányos paradigmájuk és nonfinit formákban való nem megjelenésük miatt kerülnek egy csoportba a (valódi) segédigékkel; mivel azonban van tematikus hálójuk, korábbi gyanúnk beigazolódott: ezek amolyan „félsegédigék”, más szóval kevésbé „segédigések”, mint a három központi segédigénk: a *fog*, a *szokott* és a *talál*. Szótári címszavuk nagyjából az alábbi módon ábrázolható.

- (53) *kell* V, [Finit [+finit]], [–AgrSu], [–AgrOb], [–Pot], [±___AgrSuP],
[+___FinitP [–finit]]

Eszerint a *kell(ene)* nem ugyanolyan szerkezetbe helyezhető el, mint a központi segédigék (vö. 49c).

Vannak további igék is, amelyek alanyemelést engednek meg amellett, hogy tematikusan megjelölik infinitívusi vonzatmondatukat: ilyen például a *látszik* és a *tűnik*, pl. *Péter távozni látszott*. Ezeket azonban azon kívül, hogy nominatívusi felső alannyal járnak együtt (vagyis AgrSuP alatt vannak) az is elválasztja az episztemikusoktól, hogy teljes finit és nonfinit paradigmáik vannak (pl. *távozni látszhat/látszó/látszani/látszván*), továbbá a kopulát nem tudják infinitívusként maguk mellé venni, vö.: *okos(nak) kell/szokott lenni*, de: *okosnak (*lenni) látszott*.

6.2. A DEONTIKUS „SEGÉDIGÉK”

Végül sort kerítünk a deontikus igékre is, a *kell/lehet/szabad* hármasra, melyen belül a *szabad* egyre szélesebb körben engedi meg az igei használatot (pl. *el szabadott/szabadna mennie*).

Az első szembeötlő különbség a deontikus *kell_D* és az episztemikus *kelle* között jelentkezik: csak az előbbinek van infinitívuszi alakja.

- (54) a. Holnap (Endrének) korábban fog kelleni_D felkelni(c).
b. *Holnap korábban fog kelleni_E beesteledni(e).

Mivel (54b)-t csak episztemikus értelemben lehetne mondani, nyilvánvaló, hogy (54a)-nak csakis deontikus értelme van.

Másodszor, ezekről azt mondtuk, hogy nem segédigék a tematikus hálóra vonatkozó kritérium szerint. Mivel az ágenstesztet velük még nem ejtettük meg, íme néhány példa.

- (55) a. Péternek nem kell_D [szántsándékkal elgurítania a labdát]
b. Marinak lehet_D [azért elgurítania a labdát, hogy nyerjen]
c. Andinak szabad_D [szántsándékkal ugrálnia az asztalon]

A tesztelő kifejezéseket (*szántsándékkal, azért hogy*) a felső mondatban is el lehet helyezni, de amennyiben elfogadhatóak, akkor is az alsó mondatra és nem a deontikus igékkal kifejezett helyzetre értjük, amelyben a datívusos „alany” experiensi tematikus szerepben áll.

- (56) a. Péternek szántsándékkal kell [elgurítania a labdát]
b. Marinak azért lehet [elgurítania a labdát, hogy nyerjen]
c. ?Andinak szántsándékkal szabad [ugrálnia az asztalon]

Érdekes módon azonban a célhatározói mellékmondat akkor is hozzátehető a deontikus predikátumokhoz, ha sehol sincsen ágens tematikus szerepű alany.

- (57) a. Az ebédnek azért kell időben elkészülnie, hogy elérjük a vonatot.
 b. A könyvnek azért lehet kék-piros borítója, hogy nagyobb legyen a bevételünk.
 c. Az ajtónak azért volt szabad nyitva maradnia, hogy a nap besüssön a szobába.

Ezek arra mutatnak, hogy a deontikus igék „mögött” meghúzódik egy rejtett ágens is, „aki” nem más, mint a kötelezettség kinyilvánítója, többnyire, de nem feltétlenül, a beszélő. A dolgok illetően állásában nincsen semmi meglepő: a deontikus predikátumok éppen az által fejeznek ki kötelezettséget, hogy van valamilyen tekintély, autoritás, aki fel van hatalmazva arra, hogy másokat kötelezzon valaminek a végrehajtására vagy azt számukra megengedje. A gondot az okozza, hogy a mondat szintaktikai szerkezetében ez az „agens” nem elhelyezhető. A probléma rokon azokkal az irodalomban gyakran említett passzív szerkezetekkel, amelyekben az ágens-teszt szerint van ágens, csak nem látható; szemben azokkal az unergatív igékkel, amelyekhez egyáltalán nem lehet ágenst rendelni.¹⁸

- (58) a. The boat was sunk to collect the insurance.
 'A hajó azért lett elsüllyesztve, hogy felvegyék/felvegyük a biztosítást.'
 b. *The boat sank to collect the insurance.
 '*A hajó azért süllyedt el, hogy felvegyék/felvegyük a biztosítást.'

Az (58a)-ban az aktív tranzitív ige passzív alakjában is megőrzi az ágens tematikus szerepének kioszthatóságát, de a szótárbeli képzés során létrejött unergatív párja (58b)-ben már nem. A szintaktikai szerkezetben azonban az (58a) sem tartalmaz az ágens számára pozíciót, amelynek az értelmezése egyébként feltehetőleg PRO_{arb}, azaz tetszőleges ember(csoport). A deontikus igék ágense is lehet PRO_{arb} értelmezésű, amikor nem a beszélővel azonos.

¹⁸ Ezt a szándékos cselekvéseket kezdeményező és azok végrehajtását „feltügylő” szerepet nevezi Farkas (1988) „kezdeményezőnek” (*initiator*).

Ami a dativusi vonzatukat illeti, a deontikusok a tematikus hierarchiában a propozíciónál (vagy témánál) magasabban álló *experiens* szerepű argumentumukhoz rendelik hozzá a dativust, csakúgy mintha nem propozicionális vonzatuk volna (vö. *Péternek kell/enek ez/ek a könyv/ek*). Szemben azonban e főnévi alanyú főigei változattal, a deontikus predikátumok is „alanytalanok” abban az értelemben, hogy nem engedik meg az AgrSu-val való egyesítésüket, s így nincs is személy és szám szerinti egyeztetésük.

A három deontikus predikátum ezen túlmenően szinte alig hasonlítható össze egymással. A *kell* ugyanis eredetileg önálló (fő)igéből származik, ezért van főnévi igenévi alakja is – legalábbis deontikus értelmében, mint korábban bemutattuk. A *lehet* a *van/lenni* ige -hAt inflexióval ellátott alakja, így sem infinitívusa vagy más nonfinit formája, sem „ható” alakja nem lehet. A *szabad* eredetileg melléknév és a művelt köznyelvben múlt időben a *szabad volt* összetett állítmányban használatos, noha *szabadott* alakja terjedőben van. De mivel a *szabad* a „beférkőző”, vagyis ige-kötő-emelő predikátumok közé tartozik (melyek között a *képes* és a *szokás* főnév is ott van), Kálmán és társai (1989) kritériumai a segédigék csoportjába sorolták.

Dolgozatunk egyik eredménye egyébként éppen az, hogy elválasztja egymástól a „beférkőzés” és a segédigeség tulajdonságait. A beférkőzés ugyanis meglehetősen vegyes csoportot jelöl ki: ige, melléknév és főnév is van benne, s ez utóbbiak többsége a kopula jelenléte esetén megszűnik beférkőző lenni, pl. *meg volt szabad csinálni, ?*át volt képes látni, ki volt szokás menni*, stb., vö. 2. jegyzet. Nonfinit alakokat, jelestül infinitívuszt mindháromból kreálhatunk, de – valószínűleg jelentéstani okokból – csak a *képes*-nek van közülük teljes produktivitása,

- (59) a. Nem szokott szabad lenni rosszul dolgozni.
- b. Képesnek kell lenned átúszni a folyót.
- c. *Nem tud/bír/kell szokás lenni jól dolgozni.

A beférkőzés szintaxisának ezzel a kérdéskörével itt nem tudunk foglalkozni.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Miután áttekintettük a magyar segédigékre vonatkozó álláspontokat és a segédigék megállapítására javasolt kritériumokat, úgy találtuk, a legbizto-

sabb ismérvük a tematikus szerepek hozzárendelésének a hiánya. Eszerint a segédigék olyan szó státusú elemek, amelyeknek csak kategóriákban kifejezett vonzatszerkezetük van, de amelyeknek nincsen tematikus szerepet hozzárendelő képességük, azaz argumentumszerkezetük. Az ennek megállapítását szolgáló tesztek a magyarban részben a tematikus szerepek különbségére alapulnak, részben pedig az időjárásigék, az emelő igék és az alanytalan mondatok sajátos tulajdonságaira. Három „valódi” segédigét tudunk elkülöníteni; ezek a *fog*, a *szokott* és a *talál*.

A lexikális kategóriákat a funkcionálisaktól a tematikus szerepek kijelölésének a képessége választja el, ezért magától adódhat a következtetés: a segédigék is egy önálló funkcionális kategória alá tartoznak. Vizsgálatunkban azonban arra a következtetésre jutottunk, hogy mivel viselkedésük nem egységes a tekintetben, milyen inflexiók végződéseket vehetnek fel, nem célszerű (bár nem lehetetlen) önálló funkcionális kategóriát felállítani a számukra. A rendelkezésünkre álló kritériumok szerint azonban így is, lényegében *egyenként* önálló funkcionális kategóriáknak minősülnek.

A magyar segédigék tehát nem az Infl(exió), Tense vagy Finit kategória alá tartoznának, mint a szokásos elemzésekben például az angol *can*, *may*, *must*, hanem a V (= ige) kategóriájú angol *have* és *be*, francia *avoir* és *être*, olasz *avere* és *essere* stb. tulajdonságaival megegyezően külső argumentum nélküli, de nem alanytalan, hanem „üres vagy kitöltetlen alanyú” VP-be kerülnének, ahol is nonfinit (a magyarban infinitivusi) FinitP a vonzatuk. Infinitivusi tagmondatuk alanyának esetjegye (ellenőrzése) miatt kell a segédigét tartalmazó főmondatba emelkednie, s ezáltal lesz egyeztetve szám/személy szerint a segédigével. E segédigék tehát funkcionális elemek anélkül, hogy maguk egy saját funkcionális kategóriát alkotnának, s ez indokolja, miért nem vesznek részt a szóképzésben vagy miért nincsenek igeneves alakjaik. Funkcionális kategória voltuk a magyarban azért is érdekes, mert például a döntő jelentőségűnek tartott beférkőzés tekintetében egyformán viselkednek más igékkel, illetve predikátumokkal, tehát ezt a tulajdonságot független okokkal kell magyarázni. A vonzatstruktúra és a tematikus szerepek vizsgálata segítségével és új adatokra támaszkodó megfigyelések alapján érdekes, és a korábbiakban rejtve maradt általánosításokhoz jutottunk a magyar igék egy fontos csoportjáról.

IRODALOM

- Baker, Mark 1988. *Incorporation: A theory of grammatical function changing*. Chicago University Press, Chicago.
- Bartos Huba 1999. Az inflexiók jelenségek szintaktikai háttere. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan III. Alaktan*. Akadémiai, Budapest (megjelenés alatt).
- Bencédy József – Fábián Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné 1968. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Brody, Michael 1997. *Mirror theory*, kézirat, UCL, London.
- Chomsky, Noam 1995. *The minimalist program*, MIT Press, Cambridge, MA.
- Cinque, Guglielmo 1998. *Adverbs and functional heads*, Oxford University Press, London.
- Dowty, David 1991. Thematic proto-roles and argument selection. *Language* 67, 547–619.
- É. Kiss Katalin 1987. *Configurationality in Hungarian*. Akadémiai, Budapest.
- É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In É. Kiss K. – Siptár P. – Kiefer F. *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest.
- É. Kiss Katalin 1999. Strategies of complex predicate formation and the Hungarian verbal complex. In Kenesei I. (szerk.): *Crossing boundaries*. J. Benjamins, Amsterdam.
- Faluvégi Katalin – Keszler Borbála – Laczkó Krisztina (szerk.) 1995. *Magyar leíró nyelvtan-segédkönyv*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Farkas, Donka 1988. Obligatory control. *Linguistics and Philosophy* 11, 27–58.
- Grimshaw, Jane – Armin Mester 1977. Light verbs and theta-marking. *Linguistic Inquiry* 19, 205–232.
- Heine, Bernd 1993. *Auxiliaries*. Oxford University Press, Oxford.
- Kálmán C. György, Kálmán László, Nádassóly Ádám, Prószéky Gábor 1989. A magyar segédigék rendszere. *ÁNYT* XVII. 49–103.
- Kenesei István 1993. Infinitival complements and related non-finite clauses in Finnish and Hungarian. In N. Vincent – K. Borjars (eds.): *Complement Structures in the Languages of Europe* (EUROTYP Working Paper III/4), ESF, Strasbourg, 1993, 45–65.
- Kenesei István 1999. Szavak, szófajok, toldalékok. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan III. Alaktan*, Akadémiai, Budapest. (megjelenés alatt).
- Keszler Borbála 1995. A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In Faluvégi és mások (szerk.) 43–51.
- Kiefer Ferenc 1985. A *-hat/het* képző jelentéséhez: Az episztemikus *-hat/het*. *ÁNYT* XVI. 131–153.
- Komlósy András 1994. Complements and adjuncts. In Kiefer F. – É. Kiss K. (szerk.): *The syntactic structure of Hungarian*. Academic Press, San Diego, 91–178.
- Koopman, Hilda – Szabolcsi Anna 1999. Hungarian complex verbs and XP-movement. In Kenesei I. (szerk.): *Crossing boundaries*. J. Benjamins, Amsterdam, 115–135.
- Lengyel Klára 1995. A segédigék és segédigenevek rendszere. In Faluvégi és mások (szerk.) 56.
- Lengyel Klára 1999. A segédigék kérdéséhez: Válasz Uzonyi Kiss Judit és Tuba Márta cikkére. *Magyar Nyelvőr* 123, 116–128.
- M. Korchmáros Valéria 1997. Ige vagy segédige? In Bütty László (szerk.): *Nyíri Antal ki-lencvenéves*. JATE, Szeged, 109–124.
- Roberts, Ian 1997. Restructuring, head-movement and locality. *Linguistic Inquiry* 28, 423–461.
- Roeper, Thomas 1987. Implicit arguments and the head-complement relation. *Linguistic Inquiry* 18, 267–310.

VAN-E SEGÉDIGE A MAGYARBAN?

- Searle, John R. 1983. *Intentionality: An essay in the philosophy of mind*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Sárik Pál 1998. A határozói igenevek néhány problémája. *MNy* 94, 423–436.
- Tompai József (szerk.) 1961. *A mai magyar nyelv rendszere*. Akadémiai, Budapest.
- Tóth Ildikó 1998. Impersonal predicates and their complements. Kézirat. Universiteit Tilburg, Tilburg.
- Tóth Ildikó 1999. Személytelen szerkezetek és expletív alanyok. (Lásd e kötetben.)
- Williams, Edwin. 1994. *Thematic structure in syntax*. MIT Press, Cambridge, MA.